નામ :- સાધુ વૈશાલી જ્યંતિભાઈ

રોલ નં :- 246

સેમેસ્ટર :- 1

વિષય :- મનોવિજ્ઞાન

પેપર કોડ :- MJ - EPS - 101

પેપરનું નામ :- Inclusive Education and Psychological strategies

PRN નં :- COC2025246

સહી :- સાધુ વૈશાલી જે.

પ્રશ્ન :- શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનની અભ્યાસ પદ્ધતિઓ તરીકે મુલાકાત અને પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિને સવિસ્તર વર્ણવો.

આહિર વૈશાલી જે.

* મુલાકાત પદ્ધતિ :-

* પ્રસ્તાવના -

→ મુલાકાત પદ્ધતિનો ઉપયોગ ખાસ શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિ દ્વારા શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિકો વિદ્યાર્થીઓની અભિરુચિ, અભિયોગ્યતા, મનોવલણ સંબંધિત સમસ્યાનો અધ્યયન કરે છે. પ્રશિક્ષિત અને શૈક્ષણિક મનોવૈજ્ઞાનિક વિદ્યાર્થીઓ અને બાળકોને એક એક કરી એક નાનું જૂથ બનાવી અને સહજ પરિસ્થિતિમાં કેટલાક પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે અને આપવામાં આવેલા જવાબોના વિશ્લેષણ કરી વિદ્યાર્થીની અભિરુચિ મનોવલણો વગેરે વિશે એક ચોક્કસ નિષ્કર્ષ પર પહોંચે છે.

સાધુ હૈરાલી જે.

* મુલાકાત પદ્ધતિ :- પરિચય -

મુલાકાત એક અભ્યાસ પદ્ધતિ છે અને એક અભ્યાસ સાધન પણ છે, જેનો મદદથી મહત્ત્વપૂર્ણ માહિતી એકત્રિત કરવામાં આવે છે. મુલાકાત ને અંગ્રેજીમાં Interview કહેવામાં આવે છે. અંગ્રેજી શબ્દ Interview બે શબ્દોનો બનેલો છે એટલે કે Inter + view = Interview. અંગ્રેજી શબ્દ Inter નો અર્થ છે અંદર અને View નો અર્થ છે જોવું. આમ અંદર જોવાની પ્રક્રિયા એ જ મુલાકાત છે. અહીં જે વ્યક્તિનો અભ્યાસ કરવામાં આવી રહ્યો છે તેઓની આંતરિક બાબતોમાં ડોકિયું કરવામાં આવે છે. મુલાકાત એ એવી પદ્ધતિ છે જેના દ્વારા આપણે અભ્યાસ એકમો ના એવા અનુભવો અને વિચારો વગેરે વિષે માહિતી પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ જેના વિષે આપણને પ્રત્યક્ષ રીતે કંઈ જાણ હોતું નથી. મુલાકાતની અગત્યતા વિષે ઓલપોર્ટ (1954) નું કહેવું છે કે "જો આપણે એ જાણવા માંગીએ છીએ કે લોકો કઈ રીતે અનુભવે છે, શું અનુભવે છે, શું યાદ રાખે છે, તેઓ આવેગ અને પ્રેરણાઓ કયા પ્રકારની છે તેઓના કાર્ય કરવાનું કારણ શું છે તો તેઓને જ આપણે કેમ પૂછી ન લઈએ? સામાન્ય રીતે જો કે તેથી વધુ વ્યક્તિઓ દ્વારા કોઈ વિશેષ હેતુ માટે આમને સામને અથવા

મોઢે - મોઢે અથવા સામ - સામે કરવામાં આવેલ વાતચીતને મુલાકાતને કહેવામાં આવે છે.

* મુલાકાતની વ્યાખ્યા :-

"મુલાકાત આમને સામને કરવામાં આવેલ એક પરસ્પર વાર્તાલાપ છે જેમાં એક વ્યક્તિ બીજુ વ્યક્તિ પાસેથી અમુક માહિતી પ્રાપ્ત કરે છે."

- ડેન્ઝુન (Denzen)

"મુલાકાત એક આમને સામને આંતરવૈયક્તિક ભૂમિકા પરિસ્થિતિ છે જેમાં એક વ્યક્તિ મુલાકાત આપનાર વ્યક્તિ ને સંશોધન સમસ્યા સંબંધિત ઉત્તરો મેળવવા માટે પ્રશ્નો કરે છે."

- કરલિંગર

* મુલાકાત પદ્ધતિની વ્યાખ્યાઓ ઉપરથી અમુક લાક્ષણિકતાઓ :-

→ મુલાકાત પદ્ધતિ માહિતી એકત્રિત કરવા માટેની એક પદ્ધતિ છે.

→ મુલાકાતમાં મુલાકાતકર્તા દ્વારા માહિતીની નોંધ કરવામાં આવે છે.

→ સામાન્યરીતે મુલાકાત આમને સામને ની પરિસ્થિતિ છે.

* મુલાકાત પદ્ધતિના સોપાનો :-

1. મુલાકાતનો ધ્યેય નક્કી કરવો.
2. મુલાકાતની યોજના બનાવવી.
3. મુલાકાતનું સંચાલન.
4. મુલાકાતમાં રેકોર્ડિંગ.
5. માહિતીનું વિશ્લેષણ.
6. અહેવાલ તૈયાર કરવો.

* મુલાકાત પદ્ધતિ પ્રકારો :-

1. સંરચિત મુલાકાત
2. અસંરચિત મુલાકાત

* વિસ્તૃત ચર્ચા :-

1. સંરચિત મુલાકાત -

→ સંરચિત મુલાકાતમાં ઔપચારિક મનોવૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિઓ એવં નક્કી કરી લે છે. કે જે વિદ્યાર્થીઓમાંથી તેઓ ક્યાં-ક્યાં પ્રશ્નો પૂછશે પ્રશ્ન પૂછવાનો ક્રમ શું હશે સામાન્ય રીતના જે ક્રમ નિશ્ચિત કરવામાં આવે છે. તે જ

રાંકુ વૈશાલી બે.

જેમાં દરેક બાળકો કે વિદ્યાર્થીઓને પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે છે જવાબવામાં આવ્યો છે કે આ પ્રકારની મુલાકાતમાં આત્મલક્ષી વધુ હોય છે સાથે સાથે તે જેમાં બધા બળ વધુ હોય છે.

2. અસંરચિત મુલાકાત -

→ અસંરચિત મુલાકાત એ મુલાકાત ને કહેવામાં આવે છે જેમાં મુલાકાત કરતા પ્રશ્નો સ્વરૂપ પોતાના મનથી જ નિર્ધારિત કરે છે. તે દરેક બાળકોને કોઈ એક નિશ્ચિત ક્રમમાં પ્રશ્ન નથી પૂછતા કેટલાક બાળકો એક એવા પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે તો કેટલાક અન્ય બાળકોને અન્ય પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવે છે અને આપવામાં આવેલા જવાબોનું વિશ્લેષણ કરી મુલાકાત કરતા બાળકોની અભિરૂચી મનોવલણ અને અન્ય સદ્ગુણો વિશે નિષ્કર્ષ પર પહોંચે છે.

સાધુ વૈશાલી જે.

* અન્ય પ્રકારો :-

(i) અર્ધ-માળખાગત મુલાકાત -

→ તેમાં થોડા પ્રશ્નો નક્કી હોય છે. બાકીના પ્રશ્નો ચર્ચા મુજબ પૂછાય છે. બે પદ્ધતિનું સંયોજન છે.

(ii) જૂથ મુલાકાત -

→ 6 - 10 લોકો સાથે ચર્ચા કરવામાં આવે છે. જૂથના વિચારો, મનોભાવો અને વલણ સમજવા ઉપયોગી છે.

(iii) ટેલિફોનિક / ઓનલાઈન પદ્ધતિ -

→ ફોન, વિડીયો કોલ દ્વારા થાય છે. સમય અને ખર્ચ બચાવે છે. મોટા સર્વે માટે યોગ્ય ગણાય છે.

* મુલાકાત પદ્ધતિના લાભો :

→ મુલાકાત પદ્ધતિ એક એવી પદ્ધતિ છે, જેમાં બાળકોના આયુગોમાં ચહેરાના હાવ-ભાવ બોલવાની છટાં વગેરેનું નિરીક્ષણ કરી શકવાની તક તેમ મુલાકાતકર્તા આધારે બાળકોના વર્તણુક વિશે નિષ્કર્ષ.

→ સ્વાર્થના મારે સંશયિત મુલાકાત દ્વારા શિક્ષણની સમસ્યા વિશે વિશ્વસનીય હોય છે.

* મર્યાદા :-

→ મુલાકાત પદ્ધતિમાં વધુ સમય લાગે છે. સાથે-સાથે એક ખર્ચાળ પદ્ધતિ છે.

→ મુલાકાતમાં શૈક્ષણિક વર્તનનો અભ્યાસ કરવામાં બાળકના ગભરામણથી સાચા જવાબ મેળવો શક્ય નથી.

સાહુ વૈશાલી જે.

* નિષ્કર્ષ :-

મુલાકાત પદ્ધતિના દરેક પ્રકારના ક્ષેત્રમાં પોતાની અલગ ઉપયોગિતા છે. એવી જ રીતે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં મુલાકાત પદ્ધતિનો ઉપર મુજબ ઉપયોગિતા છે જેનાથી શિક્ષકો પરિસ્થિતિ હેતુ અને વિદ્યાર્થીઓની જરૂરિયાત અનુસાર યોગ્ય રીતે ઉપયોગ થાય છે.

* પ્રશ્નાવલી પધ્ધતિ :-

* પ્રસ્તાવના -

બાળકો આવા પ્રશ્નોને એક એક વાંચે છે અને પોતાના માટે ઉત્તરની જેવી અને આથી સમજે છે તેના ઉપર ચીન કરતા જાય છે ત્યારબાદ જવાબો નો વિશ્લેષણ કરી બાળકોની આદતો, અભિરુચિઓ મનોવૃત્તિઓ વગેરેનો ખ્યાલ મેળવવામાં આવે છે. શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનનો સૌથી મુખ્ય હેતુ શિક્ષકોના જરૂરી કૌશલ્ય અને ક્ષમતાઓ એવી રીતે લાયક બનાવવો છે.

* વ્યાખ્યાઓ :-

→ સામાન્ય રીતે પ્રશ્નાવલી એક એવું સાધન છે જેમાં એક ફોર્મની મદદથી ઉત્તર આપવામાં આવે છે, તથા જેને ઉત્તરદાતા

સ્વયં ભરે છે."

— ગુડે તથા હટ્

→ "મોટા ભાગે એવા કોઈપણ સાધન માટે પ્રશ્નાવલી શબ્દોનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે જેમાં એવા પ્રશ્નો કે વિગતો હોય છે જેનો ઉત્તર વ્યક્તિ પોતે આપે છે."

— એફ. એન. કરલિંગર

રીતો અનુસાર પ્રશ્નોને બે ભાગમાં વહેંચવામાં આવ્યાં છે.

1. ખુલ્લા સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી -

→ ખુલ્લા સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી એવી પ્રશ્નાવલીને કહેવામાં આવે છે જેમાં પ્રશ્નો જવાબ કોઈ નિશ્ચિત સ્વરૂપમાં આપવામાં આવેલા શબ્દ જેવા કે હા કે ના દ્વારા આપી શકાતું નથી પરંતુ તેનો જવાબ સામાન્ય રીતના એક કે બે લીટી માં લખી અને બાળકોને આપવાના હોય છે.

2. બંધ સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી -

→ બંધ સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી એવી પ્રશ્નાવલીને કહેવામાં આવે છે જેમાં પ્રશ્નોના જવાબ આપવામાં આવેલા જવાબો જેવા કે હા, ના અથવા સાચું, ખોટું માંથી કોઈ એકની પસંદગી

કરી અને ખાનકે આપવાના હોય છે આ પ્રકારની પ્રશ્નાવલીને બંધ સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલી કહેવામાં આવે છે.

* અન્ય પ્રકારો :-

(i) મિશ્ર પ્રકારની પ્રશ્નાવલી -

→ આમાં ખુલ્લા અને બંધ બંન્ને પ્રકારના પ્રશ્નો હોય છે. સર્વેમાં સૌથી વધુ ઉપયોગી હોય છે.

(ii) દ્વિવિકલ્પી પ્રશ્નાવલી -

→ આમાં માત્ર બે વિકલ્પ હોય છે, જેમકે, હા અથવા ના, સાચું અથવા ખોટું, છે અથવા નથી.

(iii) Scale આધારિત પ્રશ્નાવલી -

→ વ્યક્તિના વલણ, માન્યતા, અભિપ્રાય માપવા ઉ.દા :- ખૂબ સહમત, સહમત, નિષ્પક્ષ, અસહમત, ખૂબ અસહમત.

(iv) Rating scale પ્રશ્નાવલી -

→ વ્યક્તિ કોઈ વસ્તુ, સેવા અથવા અનુભવને 1 થી 5 અથવા 1 થી 10 સુધી રેટ કરે છે ઉ.દા :- શિક્ષણની ગુણવત્તાને 1-10 સુધી રેટ કરો.

* લાભ અને મર્યાદા :-

→ પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિમાં સરળતાનો ગુણ જોવા મળે છે આનો પ્રયોગ કરવા માટે શિક્ષક અથવા કૌશલિક મનોવૈજ્ઞાનિક કે કોઈ પ્રશિક્ષકની જરૂર હતી નથી.

→ પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિઓ દ્વારા ઓછા સમયમાં જ ઘણા બધા બાળકો અથવા વિદ્યાર્થીઓના સદ્ગુણો ક્ષમતાઓ મનોવલણો અભિરુચીઓનું માપન કરી લેવામાં આવે છે.

→ પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિઓ વિદ્યાર્થીઓના બાળકો માટે ખૂબ જ લાભદાયી સાબિત થઈ શકે છે જે શરમાળ અને અંતરમુખી પ્રકૃતિના હોય છે.

મર્યાદા :-

→ પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિનો સૌથી મુખ્ય મર્યાદા એ દર્શાવવામાં આવ્યો છે, કે તેમાં વિદ્યાર્થીઓ અથવા બાળક સરળતાથી સાચો પ્રતિભાવો છુપાવીને તેની જગ્યાએ ઉપજાવી કાઢેલો જવાબ આપવામાં સમર્થ બને છે પરિણામે પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિની યથાર્થતા ઓછી થઈ જાય છે.

→ પદ્ધતિમાં આત્મલક્ષિતાનો ગુણ જોવા મળે છે અન્ય શબ્દોમાં જણાવીએ તો આ પદ્ધતિથી પ્રાપ્ત થયેલ જવાબો નું મૂલ્યાંકન અને વિશ્લેષણ કરતી વખતે ખાસ કરીને

સાહુ વૈશાલી જે.

જ્યારે જુના સ્વરૂપની પ્રશ્નાવલીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હોય ત્યારે વિશ્લેષકો અને અભ્યાસ કરતાં હોય પોતાની વ્યક્તિગત ધારણા પૂર્વ ગ્રહનો વધુ પ્રભાવ પડે છે પરિણામે પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિની 20 વર્ષ જેટલા ઘણી ઓછી થઈ જાય છે.

* ઉપસંહાર :-

→ આમ, પ્રશ્નાવલી પદ્ધતિ સંશોધનમાં માહિતી એકત્રિત કરવાની સરળ, વ્યવસ્થિત અને અસરકારક પદ્ધતિ છે. આવી રીતે શૈક્ષણિક મનોવિજ્ઞાનમાં પ્રશ્નાવલી બાળકોના માનસિક, અભિરુચી, યોગ્યતા વગેરે તપાસવામાં મદદરૂપ થાય છે.